

ДАТИ І ПОДІЇ В ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ РІЗДВА ХРИСТОВОГО І МОНАСТІРЯ ОТЦІВ ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

Анотація: У статті подано усі важливі дати і події з історії давньої церкви Різдва Христового (теперішньої церкви Пресвятого Серця Христового) у Жовкві та Жовківського монастиря отців василіян. Для порівняння і повноти картини подано також основні дати, які стосуються інших храмів міста, та деякі виправлені важливі дати з історії міста Жовква Львівської області.

Ключові слова: Жовква, Винники, церква Різдва Христового, церква Пресвятого Серця Христового, монастир василіян у Жовкві.

Насамперед варто уточнити перше документальне свідчення про село Винники, з якого і виникло місто Жовква. З недалекого минулого і до сьогодні вживаються деякі помилкові дати першої згадки про місто, зокрема 1369 рік, який стоїть на в'їзному знаку в місто з боку Львова. Цю дату визнав помилковою сам її автор львівський історик Орест Мацюк, виявивши пізніше, що вона відноситься до Винник львівських, але не до жовківських.

На сьогодні достовірним першим документальним свідченням про село Винники (тепер це дільниця Жовкви) є акт фундації римо-католицької парафії в місті Куликові архієпископа Галицького Якоба Стрепи від 17 січня 1399 року. Цим актом архієпископ посвятив новозбудований дерев'яний костел в Куликові і передав на його утримання єпископську десятину з доходів у селах Скварява, Мокротин, Зіболки, Звертів, Ременів, Костеїв, Зашків, Заруддя та, власне, Винники [1, с. 26-27; 2, с. 3, 95 прим.; 3, с. 19; 4, с. 1028]. З цього документу випливає, що в той час село Винники належало до великих магнатських володінь власників міста Куликів.

Другою важливою, в значній мірі переломною в долі Винник датою є 1488 рік, коли власником села Винники став Андрій Висоцький (перед 1470 - 1560), полковник буський. Полковник Андрій Висоцький, довголітній власник Винник, є засновником у кінці XV століття у Винниках власної резиденції – оборонного двору із земляними укріпленнями на пагорбі над ставом [1, с. 27; 3, с. 20-21]. За його панування село отримало значний розвиток, з маленького глухого села стало багатим містечком.

Відомо, що на той час у Винниках уже тривалий існувала дерев'яна церква Різдва Христового. Дата її спорудження, як і закладення самого села, на даний час невідома. Відома дата спорудження в селі другої дерев'яної церкви Різдва Богородиці у 1511 році; вона згоріла і відбудована у 1705 році, існує дотепер [3, с. 46].

У 1543 році полковник Андрій Висоцький спорудив у Винниках дерев'яний парафіяльний костел Пресвятої Трійці (пізніше, в пам'ять про його фундатора, костел переосвячено на честь св. Андрія) [1, с. 27; 2, с. 4-5, 221-224; 3, с. 21; 5, с. 10]. До того часу у Винниках не було костелу, нечисленні католики Винник належали до костеївської парафії. У 1682 році костел був перебудований на мурований; у 1787 році закритий і ґрунтовно перебудований під потреби військового госпіталю; тепер це західна частина адмінбудинку заводу «Автомат» по вул. Лесі Українки 26.

У 1590 році тодішнім власником села гетьманом Станіславом Жолкевським (1547-1620) був побудований другий костел Винник – невеликий дерев'яний костел Пресвятої Діви Марії, фактично каплиця на цвинтарі (на місці теперішнього Домініканського костелу по вул. Львівській 7) [1, с. 32; 2, с. 8].

У 1594 році Станіслав Жолкевський заклав на незабудованій території села оборонне ренесансне місто, яке пізніше отримало назву Жовква. При закладенні міста, відповідно до його регулярного ренесансного розпланування, при центральній ринковій площі було симетрично розташовано два нових дерев'яних храми – римокатолицький костел і православна церква. Жолкевський за свого життя встиг перебудувати дерев'яний костел на великий мурований (1606–1618), церкву не встиг. Пізніше вона, ймовірно, була розібрана, а після перенесення у 1693 році Звіринецької брами і зміні первинного розпланування східної частини забудови Ринку, на її місці збудовано будинок у палацовому стилі (тепер житловий будинок № 5 на пл. Вічевій).

Про ці два дерев'яні храми міста є кілька згадок в історичних джерелах. Так 1 січня 1600 року Станіслав Жолкевський спільно з дружиною Регіною створили фундацію і розпочали будівництво шпиталю при костелі на повне утримання 14 осіб, із садом з боку церкви Різдва Христового [1, с. 30-31; 2, с. 9-12; 6, с. XXXII]. У 1604 році папа Клемент VIII надав повний відпуст цьому парафіяльному костелу на свято святих Мучеників єпископа Станіслава і Лаврентія Левіта, покровителів костелу [1, с. 32; 2, с. 16-17]. Також з 1604 року почалося ведення метричних книг парафіяльного костелу [1, с. 32; 2, с. 16; 7, с. 56]. Про східну міську церкву на Ринку згадується в судових актах за 1606 рік [1, с. 33; 2, с. 18].

В пояснення цих фактів необхідно зазначити, що сама парафія цієї міської церкви, як і будь-яка інша парафія міста, – а їх тоді було кілька в цьому маленькому місті і вони були нечисленими, не більше кількадесят сімей, – не мали достатніх економічних можливостей для будівництва мурованих храмів, усі муровані храми Жовкви збудовані власниками міста.

У 1606 році Жолкевський розпочав будівництво на місці дерев'яного костелу на Ринку великого парафіяльного костелу, який стоїть до сьогодні і є найбільш величною і красивою будівлею Жовкви [6, с. XXXI]. Основні будівельні роботи на костелі були закінчені у 1618 році [2, с. 29-30]. 28 травня 1623 року Львівський архієпископ Ян-Андрій Прухницький освятив парафіяльний костел іменем Цариці Небесної і святих мучеників левіта Лаврентія і єпископа Станіслава [1, с. 37; 2, с. 48]. На утримання цього костелу в ранзі колегіати Жолкевським у 1620 році була закладена велика фундація, яка неодноразово збільшувалася наступними власниками міста і меценатами. Після поховання у ньому героїчно полеглого Станіслава Жолкевського і його сина Яна у 1623 році, інших видатних власників Жовкви – Даниловичів і, зокрема, Собеських, цей парафіяльний костел став фактично пантеоном лицарської слави Польського королівства; в літературі його стали часто називати Малим Вавелем.

У 1600 році Жолкевський надав також дозвіл євреям на будівництво молитовного дому, інших общинних споруд, а також визначив місце для кладовища на Винниках; до того часу єврейська община Винник підлягала кагалу (общинній раді) Львова і возила хоронити померлих до Львова [5, с. 13; 8, с. 27, 34, 60]. Цей перший невеликий єврейський храм Жовкви також був дерев'яним, знаходився на місці теперішньої мурованої синагоги по вул. Запорізькій 8. У 1620 році Регіна Жолкевська затвердила перший статут окремого кагалу Жовкви [1, с. 110; 8, с. 61; 9, с. 42]. У 1624 році міщанин Арон Мошкович передав єврейській общині свій дерев'яний будинок по сусідству з молитовним домом для розбудови їх під велику дерев'яну синагогу, яку закінчено під кінець 1625 року [1, с. 110-111; 8, с. 27; 9, с. 42-43; 10, с. 244]. У 1687-1690 роках при допомозі короля Яна III Собеського синагога була перебудована в тих самих розмірах на муровану, яка збереглася до нашого часу.

У 1601 році на Жовківському передмісті побудовано дерев'яну церкву Пресвятої Трійці (згоріла у 1719, відбудована королевичем Костянтином Собеським у 1720 році, існує дотепер) [1, с. 32; 2, с. 18 прим. 3, с. 149, прим.; 3, с. 47]. Відомо, що при церкві Пресвятої Трійці був також шпиталь для убогих: у 1627 році ігуменя монастиря сестер

василіянок Олександра купила по сусідству сад і передала його цьому шпиталю [1, с. 38-39; 2, с. 51].

У записах в міській книзі 1611 роком датується згадка про церкву св. Івана Хрестителя на Глинському передмісті у зв'язку з вітальною промовою пароха цієї церкви о. Івана Семишовського на урочистій зустрічі С.Жолкевського з Московської війни [2, с. 22]. Церква св. Івана Хрестителя знаходилася по теперішній вулиці Лесі Українки № 38 і № 40, де тепер розташовується житловий будинок і цех маслозаводу – колишній повітовий Народний дім.

21 червня 1612 року гетьман і воєвода С.Жолкевський надав фундаційну грамоту давній дерев'яній церкві Різдва Христового, підтвердив повну свободу на відправлення православних обрядів і свят, права міщан на збереження при церкві цвинтаря, одної школи і шпиталю, землі під дім священика і поле між міськими полями; а у зв'язку з тим, що церква є дуже старою і починає руйнуватися, дозволив збудувати на місці старої церкви нову муровану або дерев'яну з плебанією для священика і будинком братства, підтвердив право на утримання священика, паламаря і бакалавра для школи та зберіг права русинам на представництво у магістраті [2, с. 22].

Під цією грамотою пізніше підписувалися (підтверджували її) також наступні власники міста Теофілія Собеська і Ян Собеський – у зв'язку з тим, що тоді, у 1612 і наступних роках будівництво церкви не було розпочате; нова мурована церква була побудована лише у 1682 році при допомозі короля Яна III Собеського. До цього часу багато істориків на підставі цієї грамоти помилково вважають 1612 рік роком будівництва сьогоденної мурованої церкви Різдва Христового.

Тоді, у 1612 році при церкві Різдва Христового було створено церковне братство Пресвятої Трійці, зареєстровано магістратом у 1613 році; у 1655 р. воно отримало спеціальну грамоту від Антиохійського патріарха Макарія III [2, с. 26; 11, с. 39; 12, с. 221-222; 16, с. 108]. У 1684 році грамоту братству надав король Ян III Собеський [1, с. 59].

У тому ж 1612 році С.Жолкевський надавав землю для Василіянського монастиря у селі Крехів під горою Побійною на прохання монаха Іоїла, засновника і першого ігумена монастиря, який із своїм товаришем монахом Сильвестром проживав від початку XVII ст. в кам'яній печері поблизу села.

У 1625 році власниця міста Софія Данилович (донька Станіслава Жолкевського) заклала фундацію і розпочала будівництво дерев'яного костелу св. Лазаря на Жовківському передмісті [1, с. 38; 2, с. 50]. У 1627 році вона заклала також фундацію для шпиталю при цьому костелі на сім хворих [1, с. 38; 2, с. 51]. У 1684 році власник міста король Ян III Собеський підписав акт повторної фундації і розпочав будівництво мурованого костелу і шпиталю св. Лазаря на цьому ж місці, яке закінчено в 1690 році (цей мурований костел і шпиталь збереглися до нашого часу).

У 1625 році Софія Данилович заснувала також жіночий монастир василіянок з церквою Воздвиження Чесного Хреста в кінці Львівського передмістя за житловою забудовою [1, с. 38; 12, с. 234, 235]. Цей монастир був розташований на великому оборонному бастионі передмістя навпроти церкви Пресв. Трійці, тепер тут знаходиться монумент полеглим радянським воїнам.

У 1626 році Софія Данилович побудувала в Жовківському замку велику муровану каплицю. Замкова каплиця до нашого часу не збереглася, в 1860-х роках вона була розібрана на матеріал тодішнім власником замку Артуром Глоговським [2, с. 187; 5, с. 24].

У 1653 році наступна власниця Жовкви Теофілія Собеська (донька Софії Данилович) надала велику фундацію на будівництво і утримання чоловічого монастиря домініканців та розпочала його будівництво на місці пустуючого дерев'яного костелу Діви Марії [1, с. 46-47; 2, с. 85-90]. Тоді ж весною 1653 року сюди переїхали монахи домініканці із Львова [2, с. 90-91]. Будівництво мурованого Домініканського костелу завершено у 1655 році і посвячено на честь Вознесіння Пресвятої Діви Марії і св. Марка. У новозбудований костел перенесено останки її старшого сина Марка Собеського, –

власне для цього він і був споруджений [1, с. 47-48; 2, с. 92]. У 1661 році в ньому було поховано і його фундаторку Теофілію Собеську. В пам'ять про померлого короля Яна III, молодшого сина Теофілії Собеської, у 1696 році монастирю домініканців надано статус Королівського конвенту, який він зберігав до 1933 року [2, с. 139; 7, с. 89].

У 1680 році Львівський єпископ Йосиф Шумлянський та король Ян III надали грамоти на будівництво нової церкви Різдва св. Івана Хрестителя на Глинському передмісті та заснування братства при ній [12, с. 237]. У 1682 році за кошти гончарів Глинського передмістя збудовано нову двобанну церкву св. Івана Хрестителя, дзвіницю та парафіяльний дім; при церкві знаходилися також школа і цвинтар [1, с. 57; 13, с. 59].

У 1682 році власник міста король Ян III Собеський запросив до Жовкви монахинь домініканок, які десять років тому виїхали із захопленого турками Кам'янця Подільського і переїжджали з місця на місце, не знаходячи постійного притулку. Король заклав для них фундацію Домініканського монастиря і розпочав будівництво великого мурованого костелу на місці старого дерев'яного костелу св. Андрія [1, с. 56; 2, с. 114; 14, с. 53; 15, с. 137]. У 1687 році король збудував домініканкам дерев'яний монастир [1, с. 56; 2, с. 124]. У 1787 році австрійська влада ліквідувала цей монастир, його будівлі пристосовано під військовий госпіталь, при цьому проведено ґрунтовні перебудови самого костелу св. Андрія [2, с. 179; 14, с. 72].

На прохання Львівського єпископа Йосипа Шумлянського у Жовкву в 1682 році переїхали також монахи василіяни (тоді василіянами звали усіх монахів східного обряду). Король Ян III Собеський надав їм дозвіл на закладення монастиря і будівництво нової мурованої церкви на місці дерев'яної церкви Різдва Христового [1, с. 57; 2, с. 114; 14, с. 53].

Тоді ж, у 1682 році король за власні і багатих жертводавців кошти збудував власне муровану церкву Різдва Христового. Монастир був побудований лише частково, його будівництво закінчили у 1690 році монахи за зібрані кошти.

Церква Різдва Христового на довгий час залишилася також міською парафіяльною церквою. 22 квітня 1684 року король надав грамоту церковному братству при ній.

У 1690 році під патронатом архієпископа Йосипа Шумлянського і короля Яна III в присутності багатьох священиків, панства і величезної кількості прочан, в тому числі з Молдавії, у Жовкву в церкву Різдва Христового урочисто перенесено тіло св. мученика Івана Нового (пом. 850), званого Сучавським, родом з Трапезунду в Малій Азії, духовного опікуна короля в його битвах з турками [1, с. 62; 2, с. 126-128; 14, с. 58; 17, с. 21, 94].

Одночасно з перенесенням мощів на запрошення короля до Жовкви переїхав архієпископ і митрополит Сучавський і всієї Молдавії Досифій. Митрополит Досифій став першим ігуменом щойно збудованого Василянського монастиря у Жовкві (закладеного у 1682 році королем Яном III). Разом з ним до Жовкви приїхали три монахи Андріан, Йонас та Іларіон. До цього часу митрополит, монахи та реліквії перебували у місті Стрию, куди вони були перенесені королем у 1686 році із Сучави, столиці Молдавії і Валахії, перед захопленням її турками.

11 травня наступного, 1691 року вибухнула величезна пожежа в центрі міста, в якій згоріло усе середмістя та Глинське передмістя, в тому числі нова мурована ратуша разом з частиною документів міської ради, королівськими грамотами і планами земельних володінь, дах парафіяльного костелу, синагога, а також нова церква Різдва Христового з монастирськими приміщеннями. При гасінні пожежі церкви Різдва Христового загинуло багато міщан. Через дев'ять днів, 20 травня 1691 року повторно вибухнула пожежа на Глинському передмісті, в якій воно догоріло майже повністю. [1, с. 63; 2, с. 128; 8, с. 65; 14, с. 59]

Після такої масштабної пожежі місто відбудовувалося дуже важко. Король звільнив місто від усіх податків на вісім років, заклав спеціальний фонд відбудови середмістя та передмість для безпроцентних позик християнам в розмірі 50 тис. злотих та євреям 10 тис. злотих. Сам він невідкладно розпочав відбудову громадських будівель міста – ратуші,

парафіяльного костелу і його дзвіниці, а також будівництво мурованого Домініканського монастиря на місці згорілого дерев'яного. У 1693 році король надав тисячу злотих на закінчення відбудови церкви Різдва Христового [1, с. 63].

Незабаром, на початку липня 1695 року, напередодні свята св. Петра і Павла у великій пожежі згоріло і усе Жовківське передмістя – церкви, монастирі та 60 будинків з фільварками; погорільців звільнено від податків, але наслідки цієї пожежі залишилися надовго, окремі будинки вже не були відбудовані [1, с. 66; 2, с. 138-139; 14, с. 59].

В Пом'янику церкви Різдва Христового від 15 січня 1680 року датована згадка про жовківського міщанина, найславнішого жовківського маляра Івана Рутковича (пом. 1703). У 1694-1699 роках Руткович був шанованим членом братства при церкві. Народився Іван Руткович у Жовкві, молодим вчився в Кам'янці Струмиловій (тепер Кам'янка Бузька) у майстерні місцевого живописця Романа Могильницького. У 1681 році Руткович придбав собі у Жовкві будинок від священника Івана Пірозуба навпроти хвіртки церкви Різдва Христового за велику суму 1200 злотих. Руткович є автором численних іконостасів, зокрема, знаменитих сьогодні іконостасів у селах Стара Скварява (1677 рік), Волиця Деревлянська (1680 рік), Воля Висоцька (1688-1689 роки) та у Жовкві (1697-1699 роки). [16, с. 120, 127-128; 17, с. 137-139; 18, с. 383-384]

Ще раніше, 1667 роком датується згадка в Пом'янику церкви Різдва Христового про ыншого видатного представника жовківського мистецького осередку сницаря (різьбяр) Василя Саковича; він також згадується в документах міського архіву за 1667-1668 роки як лавник, радник та бургомістр [18, с. 382-383; 19, с. 290-291]. Там же, за 1720-1721 роки є запис про різьбяр Ігнатія Стобенського (пом. 1742), парафіянина церкви Пресв. Трійці [3, с. 47]. У 1728 році він виготовив пишній бароковий іконостас для відбудованої дерев'яної церкви Пресвятої Трійці разом з малярами Василем Петранович та сином Рутковича Михайлом [12, с. 233; 21, с. 406].

Один з найвидатніших жовківських різьбярів Семен Путятницький (пом. 1728), відомий як Шимін-сницар, «сницар Його Величності Королевича», був вписаний в браство при церкві Різдва Христового у 1697 році. З 1707 року Семен Путятницький був активним членом та у керівництві братства [3, с. 47; 16, с. 115-116, 122, 129; 19, с. 293, 294].

В молодше братство Св. Петра і Павла при церкві Різдва Христового у 1700-1708 роках записався молодий маляр Василь Петранович (бл.1680-1759), визначний український портретист, іконописець, творець відомого іконостасу в Крехові. У 1713 році він записався уже як «маляр Пресвітлого Королевича» зі своєю дружиною Євдокією і чадами, з цього року він був активним діячем братства, його старшим (сеньйором) від 1715 з перервами до 1741 року. Петранович був одним з нашанованіших і найбагатших громадян міста, обирався радником і війтом Жовкви у 1727, 1731, 1736, 1739 роках, бурмістром у 1741, 1746 і 1752 роках. Похований біля південного входу в церкву Різдва Христового. [3, с. 48; 17, с. 353-363, 375-385]

Ведення реєстрів братства при церкві Різдва Христового розпочалося від 1695 року. Братство у всі роки мало невеликий кількісний склад, його чисельність не перевищувала 12-15 осіб. Завдяки збереженим реєстрам братчиків, метричним книгам та актам візитації церкви, які сьогодні знаходяться у Львівському Національному музеї, є можливість встановити імена та життєписи багатьох художників відомого Жовківського осередку живопису та різьби по дереву XVII-XVIII століть. У списках братчиків церкви знаходяться імена відомих і невідомих жовківських малярів та різьбярів: Іван Руткович (за 1695-1699), Тимофей Стислович (за 1697-1720), Симеон Поляхович (за 1696-1719), Семен Путятницький (за 1697-1720), Василь Петранович (за 1709-1753), Олександр Кулявський (за 1729-1753), Микола Струмецький (за 1743), Олександр Робакович (за 1695-1710), Ілля Косецький (за 1706-1710), Василій Радолович (за 1708-1710), Василь Білянський (за 1742-1745) та інші [16, с. 110, 117, 129].

У 1692 році в місто прибули кілька родин заможних вірмен, яким король надавав позики на будівництво кількох будинків [15, с. 130]. Слід зазначити, що невелика вірменська община проживала у Жовкві ще до 1600 року, їх число істотно збільшилося після 1612 року [1, с. 30; 2, с. 24, 13]. У 1693 році за розпорядженням короля було розібрано і перенесено в інше місце з відшкодуваннями власникам ряд будинків для звільнення місць на будівництво школи колегіального костелу і вірменської церкви (на місці міської лазні по вул. Василянській 9). З невідомих причин вірменська община у Жовкві не установилася, також на призначеному місці вірменська церква не була побудована.

13 грудня 1693 року помер митрополит Сучавський Досифій, перший ігумен Жовківського василіянського монастиря. Його урочистий похорон, що відбувався за кошти короля, відправив архієпископ Львівський Йосип Шумлянський; придворний маляр короля Тома Веселович і жовківські різьбярі виготовили багатий розписаний саркофаг, прикрашений портретом митрополита, намальованим Юрієм Шимоновичем. Митрополит був похований під підлогою церкви Різдва Христового. [1, с. 63; 2, с. 136; 15, с. 145-146; 17, с. 94]

Митрополит Досифій (Димитрій Барила, 1624-1693) є також видатним молдавським теологом, письменником і поетом. Його просвітницька діяльність, праці в сфері духовної освіти і розвитку румунської мови залишили про нього пам'ять, як про одного з найважливіших церковних і державних діячів в історії Молдови і Румунії. Ще за життя він був найбільш знаменитим архієреєм, здобувши репутацію національного героя-просвітителя і святого. Рішенням Священного Синоду Румунської Православної Церкви від 14 жовтня 2005 року його причислено до лику святих, вшанування його пам'яті встановлено на 26 грудня.

Другим ігуменом Василіянського монастиря у 1693 році став о. Андріян Руденський, який прибув до Жовкви разом з митрополитом Досифієм; при ньому після 1700 року жовківські монахи прийняли унію з Римом [11, с. 38].

У 1696 році розпочато виготовлення знаменитого іконостасу церкви Різдва Христового, який був закінчений у 1699 році. Авторами цього іконостасу розміром 12×11 м є один з найвидатніших жовківських малярів Іван Руткович та один з найвидатніших жовківських різьбярів Семен Путятницький. Перед 1792 роком іконостас був проданий у сусіднє село Нова Скварява до церкви Втечі до Єгипту Пресвятої Богородиці (це колишня церква Воздвиження Чесного Хреста, перевезена із Жовкви). Більша частина цього знаменитого жовківського (новоскварявського) іконостасу з 1937 року знаходиться в Національному музеї у Львові. [12, с. 222, 237; 17, с. 221-223]

У 1708 році вибухнула велика пожежа, яка охопила майже все місто. 17 червня 1718 року знову вибухнула велика пожежа, яка охопила північну половину міста разом з храмами і кам'яницями; повністю згоріло Жовківське передмістя з Домініканським костелом і монастирем, костелом і монастирем св. Лазаря, монастирем василіянок, церквами Воздвиження Чесного Хреста і Пресв. Трійці. Наслідки цієї пожежі виявилися для міста катастрофічними, воно вже не змогло ніколи відновитися до минулого стану. [2, с. 149; 14, с. 62]

У 1720 році розпочалися відбудови міста після тривалого періоду війн і пожеж. За допомогою королевича Костянтина відбудовано згорілу дерев'яну церкву Пресвятої Трійці на Львівському передмісті [3, с. 47; 12, с. 231]. Відбудовано також дерев'яну церкву Воздвиження Чесного Хреста монастиря василіянок [12, с. 235]. У 1721 році розпочато будівництво мурованої надбрамної дзвіниці при церкві Різдва Христового; закінчена у 1730 році [3, с. 47; 13, с. 53].

З лютого 1753 року новий власник міста князь Михайло Радзивил заклав при монастирі Різдва Христового фундацію архимандрії, в яку вніс 20 тис. злотих майном у Глинську та доходи від ліквідованих монастирів у Бесідах і Домашеві. Жовківська архимандрія проіснувала до 1855 року. Першим архимандритом став ігумен монастиря о.

Йосафат Висоцький, який вніс у фундацію ще 10 тис. злотих. Його висвятив наступного року єпископ холмський Феліціян Володкович. Висоцький виконував функції архимандрита до 1772 року. [1, с. 96-97; 2, с. 170-171].

У 1758 році церкву св. Івана Хрестителя на Глинському передмісті, яка мала мало парафіян і сім років не мала пароха, приєднали до церкви Різдва Христового, а парафію передали до Винник [12, с. 239].

У 1767 році на старості (або після смерті) останньої монахині сестри Митрофани було ліквідовано жіночий Василіянський монастир на Львівському передмісті; монастирську дерев'яну церкву Воздвиження Чесного Хреста (1720 року) в цьому ж році розібрано і продано в село Нова Скварява поблизу Жовкви, де вона була посвячена як церква Втечі до Єгипту Пресвятої Богородиці [12, с. 236]. У 1780 році на землях ліквідованого монастиря василіянок влаштовано міський цвинтар, у 1825 році на цвинтарі, ймовірно на місці колишньої церкви Воздвиження Чесного Хреста, побудовано каплицю [13, с. 63]. Цвинтар функціонував до 1860 року [13, с. 63]. У 1860 році закладено новий міський цвинтар на східній околиці міста Батярівці; цвинтар біля церкви Пресвятої Трійці закрито. Це місце ще довгий час називалося Чернички, тепер тут знаходиться монумент полеглим радянським воїнам.

У 1780 році розпочато будівництво двоповерхового північного корпусу монастиря василіян [13, с. 53].

У 1782 році декретом австрійської влади Греко-Католицька церква зрівняна в правах з Римо-Католицькою; другий архимандрит Йосип Дзіковський (пом. 1794) розгорнув активну розбудову Василіянського монастиря, надбудував другий поверх келій, розпочав прибудову із заходу до корпусу келій палацу архимандрита, який завершено у 1790 р. (корпус келій і палац архимандрита побудовано на місці колишніх шпиталю, школи і цвинтарю) [3, с. 47; 11, с. 39].

28 червня 1783 року вночі, для уникнення заворушень, з церкви Різдва Христового було забрано нетлінне тіло св. Івана, яке цісар Йосиф II наказав віддати сучавським монахам на їх наполегливі прохання [2, с. 178].

На скарги жовківських василіян цісар Йосиф II передав до Жовкви нетлінне тіло св. Парфенія, його лицарський плащ і сандалі, які зберігалися у Відні в костелі Пречистої Діви Ангельської монастиря св. Клари. Архимандрит Йосип Дзіковський у 1784 році організував перевезення мощей з Відня до Жовкви і помістив їх у церкві Різдва Христового в заklenій різьбленій дерев'яній труні. [2, с. 178-179; 20]

Св. Парфеній, родом з Вірменії, молодий високопоставлений придворний чиновник римського цезаря Деціуса і кузен його дружини, таємний християнин, був жорстоко вбитий 19 травня 250 року у віці 24 роки за наказом Деціуса за відмову покладання жертви Юпітерові; у 1250 році його тіло було відкопане нетлінним на цвинтарі Калікста в Римі і у 1665 році подароване до Відня, тоді ж було встановлено щорічним днем святого Парфенія 12 вересня.

У 1800 році до монастирської парафії церкви Різдва Христового приєднані церква Пресвятої Трійці на Львівському передмісті та приміські села Винники, Оплітна, Липина і Воля Висоцька [21, с. 404].

У 1811 році за розпорядженням австрійської влади закрито, а у 1875 році розібрано і продано дерев'яну церкву Різдва св. Івана Хрестителя на Глинському передмісті [1, с. 57; 3, с. 45]. У цьому ж 1811 році ліквідовано монастир при костелі св. Лазаря, в костелі влаштовано склад.

18 травня 1833 року вночі сталася величезна пожежа міста, яка розпочалася з будинку пекаря біля Львівської брами. Загорілася дзвіниця на Львівській брамі, вогонь перекинувся на Домініканський костел і монастир, потім запалали будинки середмістя, синагога, і в кінці церква та монастир василіян. В цій пожежі згоріла бібліотека рідкісних рукописів, стародруків і документів Василіянського монастиря. [2, с. 184; 3, с. 42]

З втрачених архівних документів Василянського монастиря і братства при церкві Різдва Христового збереглися три Помянники, особливий інтерес з них становить найстарший, що починається з 1670-х років, збереглися метрики хрещень, вінчань і похоронів 1708-1777 років, акти генеральних візитацій, книги духовних єпископських судів, статут братства другої половини XVII ст., книга реєстру братчиків під час елекційних зборів періоду 1695-1743 років. Більша частина цих джерельних матеріалів сьогодні зберігається у фондах Львівського Національного музею ім. Андрея Шептицького.

Того ж дня Жовкву відвідав губернатор Галичини Великий князь Фердинанд д'Есте, він організував у всій Галичині збір допомоги для погорілої Жовкви [2, с. 184]. Розпочато відбудови згорілих будинків із значними перебудовами під нові стилі.

Зразу після пожежі розпочато відбудову церкви і монастиря василян, яка йшла повільно; лише у 1837 році церкву накрито дахом, але без сигнатурки над вівтарем; у 1862 році встановлено ліхтар на церковній бані; роботи по відбудові продовжувалися ще у 1864-1866 роках за кошти релігійного фонду та імператорського фонду [22, с. 124-125].

3 жовтня 1840 року в церкві Різдва Христового відбулися великі урочистості з нагоди відновлення пам'ятки мощів святого мученика Парфенія [2, с. 184-185]. З цього часу щорічно після свята Воздвиження Хреста Господнього 28 вересня в першу неділю в Жовкві відзначається свято Парфенія, який вважається духовним покровителем міста і до святкування якого в наш час приурочується також святкування Дня міста. Дозвіл на великий відпуст до свята Парфенія надав 14 серпня 1841 року перемишльський єпископ Іван Снігурський, а 4 грудня 1901 року – Папа Лев XIII. [20]

В 1855 році, у зв'язку із смертю останнього архимандрита о. Ореста Химчинського, протоігумена Галицької провінції Василян (1823-1842), Жовківська архимандрія була скасована [20, с. 107].

У 1862 році в Любачеві був перелитий дзвін церкви Різдва Христового із старого дзвону 1847 року, який розбився у 1858 році (з напису на дзвоні).

Протягом 1864-1866 років художником Михайлом Федорчаком з Пряшева з двома художниками із Закарпаття для церкви Різдва Христового був виготовлений новий іконостас і три вівтарі за зразком пряшівського кафедрального собору; церква і монастир в той час були ґрунтовно реставровані, відновлено інтер'єри з новими розписами [23, с. 11].

У вересні 1873 року у костелі і колишньому шпиталі св. Лазаря, що в той час був занедбаним і використовувався як склад, п'ять монашок феліціянок, які прибули з Кракова на запрошення ксьондза Йосифа Новаковського, заснували монастир, двокласну школу для дівчат, пізніше – інтернат для дівчат, шпиталь та кухню для убогих; вони ж переосвятили відновлений костел іменем Найсвятішого Серця Господа Ісуса [2, с. 198; 7, с. 165]. У 1910 році сестри феліціянки побудували новий монастирський будинок на прилеглий парцелі (тепер це старий корпус Жовківської дитячої школи мистецтв) [7, с. 166].

Необхідно згадати про ще один маловідомий храм у Жовкві – синагогу хасидів (тепер це будинок колишнього підмінного житлового фонду на вул. Винниківській 2). Дата її будівництва поки-що невідома. Судячи з кадастрових планів Жовкви та враховуючи різке зростання чисельності і активізації єврейського населення Жовкви з 1870-х років, – це остання чверть XIX – початок XX століття.

12 серпня 1895 року за дозволом Галицького Намісника була відкрита монастирська друкарня василян в малому приміщенні колишньої церковної школи біля дзвіниці, де в той час проживав дяк (дяка переселили у хатину на монастирському городі). Ініціатором, першим друкарем і незмінним керівником друкарні від її початку до 1944 року був монах Герман Бідолаха, який в цьому році приїхав до Жовкви з новіціату у Добромилі. В грудні того ж року друкарня була перенесена у пристосоване приміщення старої возівні на розі Василянської вулиці. В 1900-1901 роках здійснено ґрунтовну перебудову цього приміщення. [11, с. 74; 13, с. 53; 22, с. 125]

В травні 1897 року з ініціативи митрополита Андрея Шептицького жовківська монастирська друкарня розпочала регулярне видання популярного журналу «Місіонар Пресвятого Христового Серця». У 1898 році засновано Видавництво отців василіян, яке незабаром стало одним з найбільших поліграфічних підприємств краю. У міжвоєнний період воно щорічно випускало 200-250 тисяч примірників різної літератури.

У 1902 році розпочалася велика розбудова церкви Різдва Христового, яка закінчена у 1906 р., цим було завершено створення сучасного ансамблю монастиря василіян. На старій церкві була розібрана вівтарна частина, баня і склепіння нави; на місці вівтарної частини зведено нові великі прибудови з півночі, сходу і заходу, для цього місто віддало частину вулиці, а церква викупила кілька ділянок і житловий дім. Перебудована церква повністю відрізнялася по масштабу і стилю від попередньої невеликої, але дуже красивої церкви у візантійському стилі. Проект перебудови виготовив професор Львівської політехніки Едгар Ковач (1849-1912), роботами керував майстер Кордоба з Тернополя, технічний нагляд – міський будівничий Віктор Юффер. Пропозиція Юффера завершити стару наву церкви банею, як було раніше, була відхилена Гроном консерваторів Східної Галичини і у 1905 році влаштовано еліптичне склепіння з люнетами та дерев'яну сигнатурку над ним в давніх формах. Під час Першої світової війни мідне покриття церкви було знято на воєнні потреби (відновлено у 2002 році). [13, с. 52; 22, с. 126; 24, с. 6-7; 25, с. 97]

Необхідно зазначити, що з кінця XIX століття і до початку I-ї Світової війни Жовква, як центр адміністративного округу в Австро-Угорській імперії, переживала ще один цікавий період свого бурхливого розвитку. Здійснювалася розбудова і перебудова старої міської забудови, реконструкції замку, будівництво великого ансамблю адміністративної дільниці по теперішній вул. Воїнів УПА і спортивного комплексу із величною громадською будівлею спортивного товариства «Сокіл» при ній, електрифікація міста, створення міських інженерних мереж, будівництво автомобільних і залізничного шляхів та залізничної станції. Проводилися ґрунтовні ремонтні роботи у всіх монастирських комплексах і храмах.

У 1902-1903 роках здійснювалися масштабні роботи з підготовки міста до 300-літнього ювілею надання йому Магдебурського права, здійснювалася реконструкція Ринкової площі, спорудження фонтану на ній, встановлення пам'ятників гетьману Станіславу Жолкевському і королю Яну III Собеському. До ювілейного 1903 року були завершені багаторічні масштабні ремонтно-реставраційні і художні роботи в Домініканському костелі, якими керував також професор Едгар Ковач. Ним, зокрема, був запроєктований і виконаний інтер'єр каплиці Господа Ісуса Розп'ятого з різьбленою дерев'яною гелереєю в закопанському стилі (на місці розібраного перекриття другого поверху) спеціально для винятково цінної скульптури Христа Розп'ятого авторства видатного скульптора Яна Юрія Пінзеля [7, с. 104, 120].

Від 1905 по 1908 рік у Жовкві при монастирі василіян проживала Алоїза Пашкевич (1876-1916), літературний псевдонім Цьотка, – білоруська поетеса, прозаїк, актриса, просвітитель, громадський і політичний діяч (соціалістка) Білоруського відродження кін. XIX – поч. XX ст., яка під час першої російської революції змушена була виїхати з Білорусі, рятуючись від переслідувань російської влади. Під час проживання у Жовкві була вільним слухачем філософського відділення Львівського університету. У 1906 році у видавництві Василіян «Місіонер» Алоїза Пашкевич видала дві збірки своїх творів «Хрест на свободу» («Хрещення свободою») та «Скрипка білоруська». Тут також була видана книга її перекладів українських прозаїків.

У 1906 році, після завершення робіт з перебудови церкви Різдва Христового, при її посвяченні вона була перейменована на церкву Пресвятого Серця Христового на честь об'явлення у 1675 році французькій монахині Маргариті Марії Алякок (1647–1690) Христа з розкритим серцем [20, с. 126]. Храмове свято церкви Пресвятого Серця

Христового відтоді відзначається щороку на свято Христа Чоловіколюбця в першу неділю після 22 червня.

У 1907-1908 роках у Василянському монастирі здійснено реконструкцію монастирського корпусу та нової західної прибудови [22, с. 126].

Протягом 1910-1911 років відомий український художник, професор Юліан Буцманюк (1885-1967, похований в м. Едмонтоні, Канада), тоді ще молодий художник з незакінченою освітою, виконав розписи каплиці Благовіщення церкви Різдва Христового в новітньому стилі модерн та розробив проект вітражу для цієї каплиці, який був виготовлений на Краківській фабриці художніх вітражів і мозаїк С.Г.Желенського за участю самого Буцманюка і встановлений в каплиці у 1913 році [22, с. 127; 26, с. 220-221].

В серпні 1912 року на монастирському городі на північ від старої будівлі друкарні почато будівництво великого триповерхового корпусу друкарня отців василіян, яке було закінчено у 1914 році [13, с. 76; 22, с. 126-127]. У 1990-х роках на цьому корпусі надбудовано 4-й поверх. Нова друкарня отців василіян розпочала свою діяльність у 1914 році. Вона мала шість друкарських машин та інше друкарське обладнання, у ній працювало 40 працівників.

У 1919 році після здобуття Жовкви польськими військами генерала Юзефа Ґаллера і початку масових репресій проти громадських діячів і учасників державного будівництва ЗУНР, монахів Василянського монастиря звинувачено у співпраці з владою ЗУНР, заслано у концтабір Домб'є, закрито журнал «Місіонар», архіви і бібліотеки монастиря та друкарні конфісковано і вивезено в Польщу [11, с. 121].

У 1921 році монахи василіяни повернулися з концтабору в Домб'є, відновили діяльність жовківського монастиря і друкарні. Монастир тоді нараховував 18 монахів, в тому числі 8 священиків.

У 1925 році у жовківському видавництві «Місіонар» розпочато випуск наукового альманаху «Записки ЧСВВ» (ЧСВВ – Чин Святого Василя Великого, монаший орден василіян). Основним предметом публікацій альманаху були дослідження історії василіянських монастирів та Української Греко-Католицької Церкви, дослідження джерельних матеріалів, які знаходилися в монастирях, публікації рідкісних пам'яток кириличної культури. Авторами публікацій були відомі дослідники, вчені та письменники. Довголітнім редактором альманаху був отець Йосафат Скрутень. Видання припинило діяльність з приходом радянських військ у 1939 році.

Протягом 1930-1933 років здійснювалася добудова будівель друкарні о. василіян, її з'єднано з добудованим західним крилом монастиря; в старій будівлі друкарні організовано «Дім письменників» [22, с. 127].

Протягом 1932-1939 років професор Юліан Буцманюк виконав знамениті розписи церкви Пресвятого Серця Христового (куполів, вівтаря і нави), представивши в них давню та найновішу історію України, зокрема усіх церковних і державних діячів українського народу, події створення УГКЦ (сюжет «Берестейська Унія») та возз'єднання ЗУНР з УНР у 1918 році (сюжет «Покров Богородиці»). З різних причин роботи не були виконані повністю; бабінець церкви був розписаний лише у 1960-х роках таємно художниками о. Володимиром Яремою і Станіславом Серветником. [22, с. 127; 26, с. 222]

У зв'язку з проведенням новою польською владою т.зв. пацифікації українського населення у 1933 році посилилися утиски українських культурно-просвітницьких осередків і нападки на Василянський монастир, невідомими особами був спалений монастирський фільварок (на території колишнього Винниківського двору XVI століття) [20, с. 102].

На початку Другої світової війни 16 вересня 1939 року німецькі війська наблизилися до Жовкви і почали артилерійський обстріл міста. При обстрілі були пошкоджені стіни церкви Пресвятого Серця Христового, в тому числі цінна мозаїка на фронтоні церкви та розписи в інтер'єрах [11, с. 182; 20, с. 110, 113].

Німецькі частини увійшли в місто 17 вересня 1939 року, а вже 21 вересня, згідно таємного протоколу до радянсько-німецького Пакту Молотова-Рібентропа, відійшли і в Жовкву вступили частини Червоної Армії.

Розпочалася радянізація державного, суспільного і господарського життя та націоналізація підприємств, кооперативів та крупного житлового фонду. В числі перших націоналізованих підприємств була також друкарня Василян, яку зробили міською друкарнею.

У 1939 році у Василянському монастирі проживало 47 монахів, з них 13 отців і 34 брати, з яких 9 братів працювало в друкарні.

Після приходу радянських військ у 1944 році розпочалася компанія за приєднання Греко-Католицької церкви до Російської Православної церкви. Василянський монастир періодично відвідували офіцери НКВС, схилили монахів до підписання відповідних заяв.

25 травня 1945 року арештовано усіх священиків греко-католицьких парафій і також монахів Василянського монастиря, які відмовилися переходити у православ'я. Військовий трибунал НКВС присудив їм по 8-10 років виправно-трудова робіт за антирадянську діяльність, діяльність друкарні в роки німецької окупації та «колаборацію» з окупантами [11, с. 241-242].

Монастир василян і церкву Пресвятого Серця Христового зачинено, в ньому розташувалася військова частина НКВС; в перші ж дні монахам було наказано забилити вапном частину розписів церкви про події з національної історії України [20, с. 113; 22, с. 127].

В грудні 1951 року указом Президії Верховної Ради Української РСР місто Жовква перейменовано на Нестеров (на честь відомого російського льотчика капітана Петра Нестерова), відповідно перейменовано також район. Назву Нестеров місто носило до 1992 року.

У 1952 році після виїзду з монастиря військової частини НКВС церкву Пресвятого Серця Христового передано місцевій парафії Православної церкви Московського патріархату, яка користувалася нею до вересня 1990 року. Монастирські приміщення передано під медичне училище, а також під російську загальноосвітню школу (старий корпус друкарні). [22, с. 127]

Нестеровське середнє медичне училище (Нестеровська школа медсестер) на 160 учнівських місць розпочало заняття 1 жовтня 1952 року. На початку 1970-х років училище переведено у Львів, його приміщення передано районній санепідемстанції та стоматологічній поліклініці.

Рада Міністрів Української РСР постановою від 23 березня 1956 року № 320 взяла під правову охорону в числі інших пам'яток національного значення міста Нестерова також Василянську церкву та її дзвіницю, дерев'яну Троїцьку церкву, дерев'яну церкву Різдва Богородиці на Винниках.

У 1990 році одночасно з посиленням політичного протистояння, зросло релігійне протистояння і боротьба за легалізацію та повернення майна Української Греко-Католицької церкви. На початку вересня 1990 року, після 9-місячного протистояння, численних мітингів і силових пікетувань, отцям василянам повернуто монастирські приміщення і церкву, в якій 9 вересня відправлено першу Службу Божу. Відновилося діяльність Василянського монастиря, в якому до того часу знаходилася стоматологічна поліклініка, як малої семінарії (підготовка до монашого служіння і вищого навчання молодих монахів). [11, с. 312; 20, с. 110]

У зв'язку з відновленням Української Греко-Католицької церкви, місцева парафія Української Православної церкви Московського патріархату після нетривалого часу протистояння у 1991 році переселилася з церкви Пресвятого Серця Христового у дерев'яну церкву Пресвятої Трійці, де перебувала до 1993 року, потім у наданий їй в користування Домініканський костел, де перебувала короткий час до кінця року [7, с. 91]. В цей час протягом 1991-1993 років громадою УПЦ МП на Львівській вулиці на частині

території колишнього монастиря феліціянок було побудовано нову велику церкву св. Петра і Павла; внутрішнє оздоблення і розписи її тривали до 2005 року.

У 1992 році виконано ремонт монастирських приміщень та реставрацію розписів каплиці Благовіщення церкви Пресвятого Серця Христового.

У 1994 році видавництву «Місіонер» УГКЦ повернуто у власність жовківську книжкову друкарню, яка після короткої перерви, пов'язаною з передачею, продовжила свою роботу [22, с. 127].

У 1995 році Львівське обласне управління містобудування передало Жовківському райвиконкому усі пам'ятки архітектури міста; церкву Пресвятого Серця Христового передано у власність Василянського монастиря.

У травні 2002 року при виконанні робіт з розчистки і облаштування підвалів у Василянській церкві в коридорі при північній стіні нави було виявлено засипане піском і будівельним сміттям невідоме масове захоронення більше 278 осіб без одягу і речей, в тому числі не менше 50 скелетів жінок та 68 скелетів дітей від п'ятимісячного зародка до 15-річного віку. Проведене розслідування встановило, що це жертви підрозділів НКВС з 1946-1949 років – місцеві цивільні жителі, ймовірно, які були без суду розстріляні за різні порушення, або уникли депортації, або поверталися до своїх домівок чи намагалися перейти кордон на території району після масових депортацій 1946 року. Встановити конкретних похованих осіб і виконавців злочину не вдалося. 25 листопада 2006 року останки жертв з офіційними церемоніями в присутності великої кількості людей були перезахоронені в 60 домовинах у спільній могилі на міському цвинтарі.

У 2002-2003 роках жовківський різьбяр і художник Стефан Скіра та художник Михайло Бесик з села Сопошин виготовили для церкви Пресвятого Серця Христового новий стильовий іконостас у давній техніці виконання.

Використані джерела і література:

1. Gaşiorowski, Stefan. Chrześcijananie i żydzi w Żółkwi w XVII i XVIII wieku. – Kraków, 2001. – 294 с. з іл.
2. Barącz, Sadok. Pamiątki miasta Żółkwi. Drugie wydanie. – Lwów, 1877. – 247 с.
3. Крип'якевич, Іван. З історії міста Жовкви. / Жовківщина: історико-мемуарний збірник. Том 2. Упорядник Я.Каліка. – Жовква, 1995. – 346 с. з іл. – с. 19-55
4. Encyklopedyja powszechna (S. Orgelbranda). T. 28. – Warszawa, 1868.
5. Osiński, Marjan. Zamek w Żółkwi. – Lwów, 1933. – 141 с.
6. Żółkiewski, Stanisław. Początek i progres wojny moskiewskiej. – Wrocław, 2003
7. Petrus, Jerzy. Kościoły i klasztory Żółkwi. – Kraków, 1994. – 200 с. 355 іл.
8. Shall, Jacób. Dawna Żółkiew i jej żydzi. – Lwów, 1939
9. Bałaban, Majer. Z historii żydów w Polsce. Szkice i studja. – Warszawa, 1920. – 238 s.
10. Александрович, Володимир. Жовківський осередок українського малярства та різьблення: початки традиції. / Жовква крізь століття. Науковий збірник. Випуск 1. – Жовква, 2010. – 558 с. С. 375-385.
11. Жовківщина. Історичний нарис. Том 1. – Жовква-Львів-Балтимор, 1994.
12. Слободян, Василь. Українські церкви Жовкви від найдавніших часів до середини ХХ ст. / Жовква крізь століття. Науковий збірник. Випуск 1. – Жовква, 2010. – 558 с. С. 221-236.
13. Каліка, Ярослав. Яремич, Галина. Нестеров. – Львів, 1990. – 125 с.
14. Niedźwiecki, Mikołaj. Z przeszłości Żółkwi. – Lwów, 1908. – 75 с.
15. Mańkowski, Tadeusz. Mecenat Jana III w Żółkwi. / Polska Akademia Umiejętnosci. Prace Komisji Historii Sztuki. T.IX. – Kraków, 1948. – str. 127-152.

16. Лазорак, Богдан. Інституційне оформлення церковного братства Різдва Христового в Жовкві (XVII-XVIII ст.). / Жовква крізь століття. Науковий збірник. Випуск 1. – Жовква, 2010. – 558 с. С. 106-132.

17. Овсійчук, Володимир. Майстри українського барокко. Жовківський художній осередок. – Київ: Наукова думка, 1991. – 400 ст.

18. Александрович, Володимир. Жовківський осередок українського малярства та різьблення: початки традиції. / Жовква крізь століття. Науковий збірник. Випуск 1. – Жовква, 2010. – 558 с. С. 375-385.

19. Александрович, Володимир. Жовківський осередок майстрів українського різьблення другої половини XVII – середини XVIII століття. / Жовква крізь століття. Випуск 2. – Львів, 2012. – 390 с. С. 286-310.

20. Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. Том 4. – Жовква-Львів-Балтимор, 2002.

21. Откович, Тарас. Вивчення та реставрація іконостаса з церкви Св.Трійці в Жовкві. / Жовква крізь століття. Науковий збірник. Випуск 1. – Жовква, 2010. – 558 с. С. 403-413.

22. Яремич, Галина. Формування комплексу Василіянської церкви та монастиря в Жовкві. / Збірник матеріалів українсько-польського науково-практичного семінару «Історична, мистецька та архітектурна спадщина Жовкви...». – Жовква-Львів. 1998. – 196 с. , с. 123-128.

23. Schneider A. Starożytności miasta Żółkwi krótko opisane na pamiątkę obchodu uroczystości odnowienia kościoła farnego w tem mieście dnia 12. września 1867 r. – Lwów, 1867. – 14 str.

24. Яремич, Галина. До історії охорони пам'яток у Жовкві. / Збірник доповідей та повідомлень науково-практичного семінару «Історична і культурна спадщина Жовкви та Жовківщини: нові дослідження». – Жовква, 1999 р. – ст. 5-8.

25. Sas-Zubrzycki Jan. Żółkiew. // Architekt. – Kraków, r. 1900, nr. 2 – s. 30-32, nr. 3 – s. 46-48, nr. 4 – s. 59-66, nr. – 5 s. 73-80, nr. 6 – s. 95-99.

26. Якимова, Олена. Монументальний живопис Юліана Буцманюка у жовківській церкві Христа-Чоловіколюбця: сакральна та національно-історична парадигми. / Львівська галерея мистецтв. Жовківські читання 2011. Збірник статей першої наукової конференції «Музей в сучасному світі». – Львів, 2011. – ст. 220-223.